

III Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears

(Maó, 3 i 4 d'octubre, 2008)

CONSELL INSULAR
DE MENORCA

Col·legi Oficial de Doctors
i Llicenciats en Filosofia i Lletres
i en Ciències de les Illes Balears
Secció d'Arqueologia

Col·lecció:

Llibres del Patrimoni Històric i Cultural

Coordinació:

Joana Gual Cerdó

Edita:

Consell Insular de Menorca, 2011

ISBN:

978-84-937073-8-5

Dipòsit legal:

Me 273/2011

Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears (3a : 2008 : Maó)

l'Arqueologia a Menorca : III Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears (Maó, 3 i 4 d'octubre, 2008) / [Coordinació Joana Gual Cerdó]. -- Menorca : Consell Insular, 2011. -- 280 p. ; 21x21 cm. -- (Llibres del Patrimoni Històric i Cultural ; 4)

ISBN 978-84-937073-8-5

I. Gual Cerdó, Joana II. Menorca. Consell Insular

1. Arqueologia -- Menorca -- Congressos
902(460.32)

III Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears

(Maó, 3 i 4 d'octubre, 2008)

Llibres del Patrimoni Històric i Cultural

N-4

2011

CONSELL INSULAR
DE MENORCA

Col·legi Oficial de Doctors
i Llicenciats en Filosofia i Lletres
i en Ciències de les Illes Balears
Secció d'Arqueologia

SUMARI

Prehistòria..... 9 BLOC I	Excavaciones en la Casa 2 del yacimiento de Torre d'en Galmés, Alaior: propuestas para el hábitat talayótico 119 Dra. Amalia Pérez-Juez, Boston University amaliapj@bu.edu
Son Torrella: Assentament ritual calcolític 11 Jaume Deyà Miró, Josep Ensenyat Alcover	Resultats preliminars de les excavacions al talaïot est de Cornia Nou (Maó) 131 Lluís Plantalamor Massanet, Joaquim Pons Machado, Antoni Ferrer Rotger
Concepcions espacials a l'edat del bronze. Els navetiformes: entre l'espai públic i el privat 22 David Javaloyas Molina, Joan Fornés Bisquerra, Bartomeu Salvà, Simonet, Llorenç Oliver Servera, Gabriel Servera Vives	Colonitzacions, època romana i musulmana 139 BOLC II
Resultats preliminars de la intervenció a la naveta de s'Hopitalet Vell (Manacor, Mallorca) 35 Damià Ramis, Magdalena Salas	Darreres intervencions a la cala de Binissafúller (Menorca)..... 141 Xavier Aguelo, Antoni Palomo, Octavi Pons, Carles de Juan
Privatització i diversificació de l'espai domèstic en la societat balear de l'edat del ferro..... 43 Jordi Hernández-Gasch	Primera aproximació al material arqueològic ceràmic trobat a Cala en Busquets (Ciutadella-Menorca)..... 149 Mateu Riera Rullan, Albert Martín Menéndez, Joan Santaolària Sarabia, Manuel Izaguirre Lacoste, Aurora Higuera-Milena Castellano, Núria Martínez Rengel, José Manuel Higuera-Milena Castellano, Icíar Alonso Díaz de Alda, Susana Ruiz Aguilar, Antonia Martínez Ortega
Coccions de ceràmica obertes en superfície a la prehistòria mallorquina: anàlisi de les ceràmiques procedents del àmbit funerari I del Turriforme Escalonat de Son Ferrer 63 Jaume García Rosselló, Manuel Calvo Trías, Daniel Albero Santacreu, (Del Grup de Recerca Arqueobalea de l'Universitat de les Illes Balears)	El barrio púnico del Puig de Vila. Nuevos datos de la excavación arqueológica en la calle Ponent nº3 163 Glenda Graziani Echávarri, Juan José Marí Casanova
Identificació i caracterització d'argiles: una proposta per a l'estudi d'engalbes dins la producció ceràmica..... 75 Daniel Albero Santacreu, Jaume Garcia Rosselló Del Grup de Recerca Arqueobalea de l'Universitat de les Illes Balears	La torre III del Puig de sa Morisca. Avance de las campañas de excavación 2005-2007 175 Emili Garcia Amengual, Victor Guerrero Ayuso, Manuel Calvo Trias, Jaume Garcia Rosselló, Pilar Garcias Maas1
Una estructura de combustió en el cercle II de Torre d'en Galmés (Alaior-Menorca) 91 Carmen Lara Astiz	Intervencions, urbanes i d'època moderna 189 BOLC III
El jaciment de Torre d'en Galmés (Alaior, Menorca). Les intervencions d'Amics del Museu de Menorca: Edifici 1 97 G. Juan Benejam,, J. Pons Machado	Descripció dels resultats de la intervenció arqueològica a l'absis de la Catedral de Menorca (Ciutadella, juny de 2006) ... 191 Maria José Rivas Antequera, Sebastià Munar Llabrés, Margarita Orfila Pons
El jaciment de Torre d'en Galmés (Alaior, Menorca). Les intervencions d'Amics del Museu de Menorca: Cercle 7..... 109 A Ferrer Rotger, G. Lara Astiz, C., J. Pons Machado	La Capilla "Real" de San Agapito (s. XVII-XVIII). Hallazgos arqueológicos en el nº1 de la calle Joan Roman (Dalt Vila) 205 Juan José Marí Casanova, Glenda Graziani Echávarri

Restauració, adequació, divulgació i gestió	219	El tractament del patrimoni històric en els plans territorials insulars de les illes Balears. Un anàlisi comparativa	241
BLOC IV		J. Simón Gornés Hachero (Arqueòleg. Servei de Patrimoni Històric del Consell Insular de Menorca. simon_gornes@yahoo.es)	
L'aixecament d'una pila baptismal del jaciment de l'antiguitat tardana de Son Peretó (Manacor, Mallorca).....	221	La gestió del patrimoni arqueològic a Menorca: L'emple de Torren d'en Galmés	253
Margalida Munar Grimalt, Bernat Burgaya Martínez (Tècnics restauradors), Mateu Riera Rullan (Arqueòleg, director tècnic), Sílvia Alcaide González (Institut Català d'Arqueologia Clàssica (ICAC), investigadora en formació) Magdalena Salas Burguera (Directora del Museu d'Història de Manacor i coordinació del projecte), Miguel Ángel Cau Ontiveros (Research Professor, Institució Catalana de Recerca i Estudis Avançats ICREA/Equip de Recerca Arqueomètrica de la Universitat de Barcelona (ERAAUB), director científic)		M. Cristina Rita	
Restauració, adequació i museïtzació del jaciment arqueològic del Pla de ses Figueres (Illa de Cabrera).....	231	El món talaiòtic en còmic. Una proposta didàctica del Museu Arqueològic de Son Fornés	263
Mateu Riera Rullan, Margalida Munar Grimalt Elena Juncosa Vecchierini, Lavínia Mayer Rodà, Maria Magdalena Riera Frau		Ferré Alemany, Marc, Forés Gómez, Albert	
		Deu anys de vigència de la Llei de Patrimoni històric de les Illes Balears. Algunes Propostes de Modificació.	269
		Joana M. Gual (Servei de Patrimoni Històric del Consell Insular de Menorca)	

UNA ESTRUCTURA DE COMBUSTIÓ EN EL CERCLE II DE TORRE D'EN GALMÉS (ALAIOR-MENORCA)

Carmen Lara Astiz

El jaciment de Torre d'en Galmés: situació i descripció

El jaciment de Torre d'en Galmés està ubicat en el terme municipal d'Alaior, a la carretera que va des d'aquest municipi fins a la platja de Son Bou, en un trencall que hi ha a l'alçada del quilòmetre 3, aproximadament.

Està situat sobre la plataforma miocènica de calcarenites que ocupa la meitat sud de l'illa, en un petit turó. És a la màxima alçada d'aquesta elevació (entorn de 100 metres sobre el nivell del mar) on sembla que es va començar a edificar aquest poblat, amb la construcció de tres talaiots. A partir d'aquests elements s'articula l'urbanisme propi de l'època talaiòtica, al voltant del bronze final amb una perduració fins a època romana.

Torre d'en Galmés està considerat el poblat més gran d'aquesta època documentat fins ara a les Balears; té al voltant de 6 ha i conté les estructures típiques d'aquest tipus de poblat, com són els talaiots, la taula i les cases de tipus mediterrani, amb pati central, així com estructures de recollida d'aigua i coves, algunes de les quals semblen ser part de la primera ocupació d'aquest indret.

El cercle II

L'estructura de la qual parlem en aquesta comunicació es localitza a l'interior del cercle II, situat a la banda sud del poblat talaiòtic.

El cercle II de Torre d'en Galmés es va excavar amb la subvenció de l'ecotaxa que va assignar el Govern balear i el treball que tractem en aquesta comunicació forma part de la memòria d'excavació d'aquest cercle.

Aquest cercle, de caire domèstic, que podem situar a partir del segle vi a. de la n. e., es troba per la banda est adossat a una estructura singular del jaciment i pot ser la més coneguda, com

és la sala hipòstila o recinte cobert. Mentre que pel costat oest es troba adossat i compartint una paret amb el cercle d'habitació 7, que actualment està en fase d'excavació per l'equip d'arqueòlegs de l'associació d'Amics del Museu de Menorca.

Aquesta estructura o cercle manté una morfologia com d'altres de les mateixes característiques del jaciment: un espai central o pati a on s'ubica el fogar o llar i al voltant les habitacions, amb diverses funcionalitats i amb una ubicació radial respecte al pati. En el cercle podem trobar diversos tipus d'estructures interiors distribuïdes pels diferents espais: banquetes, cocons, sitges i d'altres; però serà una estructura de combustió l'objecte d'aquesta comunicació.

Vista aèria del cercle II de Torre d'en Galmés amb la sala hipòstila a l'esquerra.

L'estructura de combustió

L'estructura de combustió documentada es localitza a l'interior de l'àmbit nord del cercle. Aquesta estructura de combustió es troba documentada com l'Unitat Estratigràfica-22 i es troba situada a l'àmbit 3 al nord del cercle, ben al costat de la paret o mur que el tanca i sobre la roca mare.

L'àmbit 3 és una habitació delimitada amb parets de filades de pedres, en la qual es pot veure una organització de l'espai, una planificació prèvia, a on documentem amés de l'estructura de combustió una estructura treballada. Es tracta de la mateixa roca mare, treballada, terraplanada, però més alta que el sòl de circulació, que podria tractar-se d'una mena de llit delimitat per un mur de pedres.

Possible llit de l'àmbit 3

Als peus d'aquesta estructura documentem en primer terme una cubeta i al costat l'estructura de combustió de la qual parlem.

Es tracta d'una estructura fabricada en argila decantada, sobreaixecada i amb una solera plana. A causa d'una acció tèrmica documentem en aquesta solera traces d'una intensa rubefacció, per efecte d'un procés de combustió, que produeix l'oxidació que tinte de color vermell o marró la superfície. Per la banda de la paret nord l'estructura sembla adaptar-se al nivell del sòl. Per tant s'adaptaria d'alguna manera al sòl d'ocupació. La seva mor-

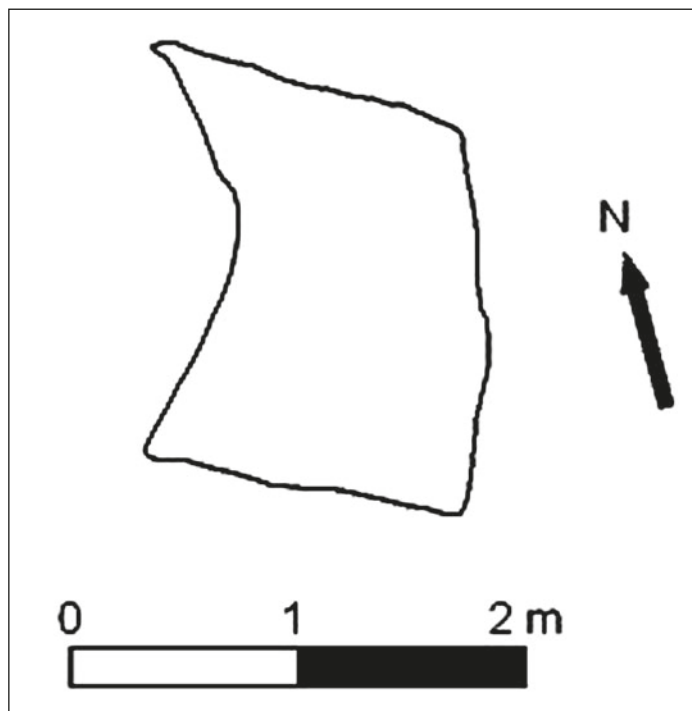
fologia és rectangular amb tendència arronyonada i amida 1 m de llargària per 75 cm d'amplada i té uns 2 cm de solera rubefactada. Es troba construïda en dues parts, al mig hi ha un escletxa de 5 mm. Per una banda té 44 cm a la banda nord i a la banda sud fa 56 cm.

Estructura de combustió: braser

Per totes les característiques exposades, tant morfomètriques com físiques i d'ubicació, sembla que l'estructura de combustió ha pogut tenir la funcionalitat de braser o contenidor de brases i a la vegada potser d'il·luminació, i pensem que es pot relacionar amb el fogar (UE 10) de l'àmbit 8, existent al mateix cercle d'habitació, a la zona oberta de pati i ben al costat de l'ha-

bitació. Per tant, creiem que es traslladarien carbons de la zona de fogar o llar situada al pati fins a l'habitació i situarien aquests carbons sobre l'estructura de combustió per tal de donar escalfor i llum a l'habitació.

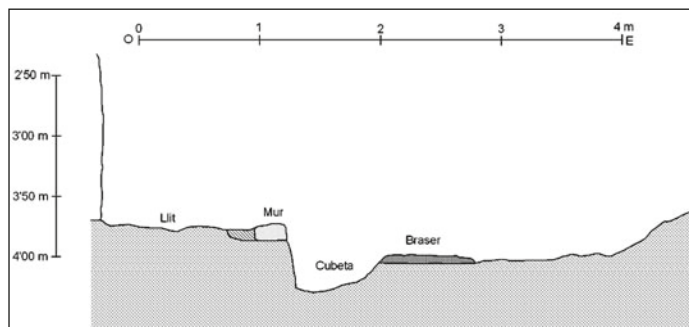

Planta de l'estructura de combustió

Com explicàvem més amunt s'ha documentat una cubeta d'uns 80 cm de diàmetre al costat de l'estructura de combustió, que pensem que podria ser un contenidor de cendres procedents del braser. Per tant, ambdues estructures es relacionarien entre elles. En una s'exerciria l'activitat de combustió mentre que possiblement la cubeta seria el dipòsit de les possibles cendres; a la UE 13, a la qual s'adossa, hem recollit terra barrejada amb cendres.

La paraula braser es troba en bibliografia prehistòrica (Gascó, 1985: 116). Encara que també trobem l'accepció llar seguida de la funcionalitat 'per processar menjar, per escalfar, etc.', o 'estructura de combustió amb la funcionalitat d'il·luminació, escalfament, domèstica o artesanal', però com a accepcions generalistes que a vegades porten a analogies de l'etnologia. A no-

saltres, ens ha semblat bé dir-ne braser perquè a la nostra cultura porta implícita la funció de contenidor de brases o carbons i pot ser més didàctica per a un públic no tan especialitzat. I creiem que la funcionalitat de l'estructura de combustió que tenim davant és aquesta.

Secció: relacions físiques entre les unitats estratigràfiques de l'àmbit 3

Sempre un braser està associat a una llar o un fogar que l'aprovisiona (Gascó, 1985, 116). Aquest fet ens indica una activitat complementària. Les brases es traslladarien des del fogar que es documenta en el que considerem el pati del cercle. Segurament el trasllat el farien amb un contenidor ceràmic o de pell.

Fogar o llar del cercle II

Amb els elements que hem descrit: llit, cubeta, braser a l'interior de l'habitació, creiem que podem assignar una fun-

cionalitat a aquest àmbit, i seria la de descans. A més no es documenta cap element que ens faci pensar en una altra mena de funció.

Estructures de combustió: generalitzacions

Entenem per estructura de combustió construccions sobreixecades, excavades o planes sobre el terra d'ocupació directament o amb una preparació del terra en les qual s'han tingut processos de transformació calòrica d'alguns tipus de matèria. Parlaríem de quatre supòsits de funcions (Pons *et alii*, 2002: 154):

- transformació alimentària o domèstica
- producció artefactual o artesanal
- ritual, il·luminació
- escalfament-il·luminació

Extracció d'una mostra de micromorfologia de la llar del cercle

S'insisteix moltes vegades que no s'ha d'entendre el concepte de llar solament com a sinònim d'un foc, sinó com a element més permanent i simbòlic de la casa (Maluquer, 1986: 38). En el nostre cas la presència de dues estructures de combustió a l'interior del mateix espai domèstic, encara que amb diferents ubicacions, ens porta a assignar-hi diferents funcionalitats, però

també a considerar-les com a activitats complementàries, sense oblidar la dependència una de l'altra. No obstant això, encara tenim pendent d'estudi les mostres micromorfològiques de les estructures i aquesta comunicació és una aproximació a les nostres hipòtesis de treball.

Des de la nostra perspectiva, el tipus d'emplaçament i les relacions espacials, així com les seves característiques constructives, fan que relacionem l'estructura de combustió de Torre d'en Galmés amb paral·lels de les Balears, de Catalunya i el sud de França.

A les Balears, en els naviformes de Son Oms, Canyamel i Hospitalet, datats en el bronze final i amb pervivència fins a la transició a la primera edat del ferro, s'han documentat "hogares en plataforma i fogón" o "caixa per conservar les brases" (Roselló Bordoy, 1993: 48, 50, 260, 267; Guerrero Ayuso *et alii*, 2007: 253), tal vegada en la mateixa línia de funcionalitat que el braser de Torre d'en Galmés.

A Can Roqueta (Sabadell) s'han documentat llars mòbils o brasers. Es tracta de recipients de fang per contenir brases o cendres que han deixat a la seva solera el mateix tipus de rubefacció que trobem en el braser objecte d'aquesta comunicació (García; Lara, 1999: 193-204).

A Mas Castellar de Pontós, a Girona, es fa un estudi molt exhaustiu de les estructures de combustió documentades. D'entre aquestes hi ha estructures sobre les quals es diu que "la placa d'argila s'ubica directament sobre el sòl d'ocupació", que s'han interpretat com un foc d'il·luminació-calefacció i es troben en un cantó de l'habitació; "la seva morfologia es arronyonada", documentat a la unitat habitacional 8 (Pons *et alii*, 2002: 138); per tant, molt properes a les característiques de la nostra estructura de combustió, també pel que fa a ubicació, la qual és un dels elements importants en l'anàlisi d'aquest tipus d'estructures. Tenim innumerables exemples en els diferents jaciments sobre llars construïdes, planes, o disposades directament sobre el sòl d'ocupació com la nostra estructura. Per tant és un element imprescindible de l'interior de les habitacions per donar-hi confortabilitat des de cronologia antiga.

Es parla d'aquest tipus d'estructura com d'escalfament lent i escalfament de l'atmosfera de l'indret a on s'ubica o de claredat amb un punt vermell de llum (Gascó, 1985: 116).

Un exemple d'un tipus d'estructura de combustió però de tipus cultural el trobem als Vilars d'Arbeca (Lleida), a on es documenten estructures de tipus orientaltzant. No podem deixar

de banda en aquesta etapa cronològica de la Mediterrània aquest tipus d'estructures rituals, datades a la Fortalesa dels Vilars durant el segle v a. de la n. e. (G.I.P.: 2005, 651-667). Aquest equip d'investigació documenta també estructures de combustió en el Vilot de Montagut (Alcarràs-Lleida) i distingeix entre llars i cubetes: "Aquestes com l'única estructura amb una preparació prèvia mentre que les llars es caracteritzen per estar formades per un únic estrat de terra cremada i en algun cas amb nivell de carbons" (G.I.P: 2002, 61).

Com veiem són nombrosos els exemples que ens ajuden a poder establir paral·lels i ampliar l'estudi sobre aquest tipus d'estructures.

Projecte didàctic

Dins del projecte didàctic del Servei de Patrimoni del Consell Insular de Menorca sobre el jaciment de Torre d'en Galmés hi ha hagut un treball molt important, que és el de la consolidació de l'estructura a fi d'oferir-la al visitant.

Àmbit 3 una volta acabats els treballs de museïtzació de l'estructura de combustió

El restaurador Xisco Isbert va realitzar aquesta consolidació sobre la seva solera, ja que si no hi havia perill de deteriorament. Després ell mateix se'n va fer càrrec de la protecció amb una coberta de vidre especial i en aquests moments és com es troba al jaciment. .

Ha estat una molt bona ocasió d'oferir al visitant una estructura de caire domèstic a l'interior d'un dels cercles de Torre d'en Galmés amb un cartell informatiu que dona explicació de la funcionalitat de l'element de combustió.

Bibliografia

AQUILUÉ, X. *et alii* (2000): “Els assentaments indígenes i l’ocupació grega arcaica de Sant Martí d’Ampúries (L’Escala, Alt Empordà). Resultats del projecte d’intervencions arqueològiques de 1994 i 1995”. A E. Pons, R. Buxó (ed.). *L’habitat protohistòric a Catalunya, Rosselló i Llenguadoc Occidental. Actualitat de l’arqueologia e l’edat del Ferro*, Sèrie Monogràfica, 19, Museu d’Arqueologia de Catalunya, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, Girona: 24.

CHAZELLES, C. A. (1999): “L’architecture de terre”. A A. Martín, R. Buxó, J. B. López, M. Mataró (coord): *Excavacions arqueològiques a l’Illa d’en Reixac (1987-1992)*, Monografies d’Ullastret 1, Museu d’Arqueologia de Catalunya, Generalitat de Catalunya, Girona: 79-95.

GARCIA, E; LARA, C. (1999): “La construcció en terra”. a P. Gonzalez Marcén, A. Martín Colliga, R. Mora Torcal (ed.): *Can Roqueta, un establiment pagès prehistòric i medieval (Sabadell, Vallès Occidental)*. Excavacions Arqueològiques a Catalunya, 16, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, Barcelona: 193-204.

GASCÓ, J. (1985): *Les installations du Quotidien, Editions de la Maison des Sciences de l’Homme*, DAF, n.1, París.

G.I.P. (2002): *L’assentament protohistòric, medieval i d’època moderna de El Vilot de Montagut (Alcarràs-Lleida)*, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, Barcelona.

G.I.P. (2005): “Dos hogares orientalizantes de la Fortaleza

de Els Vilars (Arbeca, Lleida) “. A S. Celestino, J. Jimenez (ed.): *Actas del III Simposio Internacional de Arqueología de Mérida: Protohistoria del Mediterráneo Occidental (Mérida (2003). Anexos de Archivo Español de Arqueología XXXV*: 651-667.

GRACIA, F.; MUNILLA, G.; GARCÍA, D. (2000): “Moleta del Remei (Alcanar, Montsià), Balance de la investigación 1985-1997”. A E. Pons, R. Buxó (ed). *L’habitat protohistòric a Catalunya, Rosselló i Llenguadoc Occidental. Actualitat de l’arqueologia en l’edat del Ferro*, Sèrie Monogràfica, 19, Museu d’Arqueologia de Catalunya, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, Girona: 24.

GUERRERO AYUSO, V. M.; CALVO TRIAS, M.; GARCÍA ROSSELLÓ, J.; GORNÉS HACHERO, S. (2007): *Prehistoria de las Islas Baleares, Registro arqueológico y evolución social antes de la edad del hierro*, Bar International Series, 1690, Oxford.

PONS i BRUN, E.; MOLIST MONTAÑA, M. (1995): “Las estructuras de combustión de la protohistoria en la Catalunya litoral”. A *Actas del XXI Congreso Nacional d’Arqueologia*, vol 3, Saragossa: 799-824.

PONS, E. *et alii* (2002): *Mas Castellar de Pontós (Alt Empordà). Un complex arqueològic d’època ibèrica (Excavacions 1990-1998)*. Sèrie Monogràfica 21, Museu d’Arqueologia de Catalunya, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, Girona.

ROSSELLÓ BORDOY, G. (1993): “El hogar parrilla en las navetas mallorquinas”. A *Ampurias* 48-50, MAC-Empúries, Barcelona: 260-267.